

Олександр Чиаурелі,

ORCID iD 0000-0002-8658-0442

*лаборант кафедри теорії й методики природничо-математичної освіти та інформаційних технологій**Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
вул. Адміральська, 4-а, 54001, Миколаїв, Україна
oleksander.chyaureli@toiippo.mk.ua*

БОЙОВІ ДІЇ ВІЙСЬК 2-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ ПІД ЧАС ВИЗВОЛЕННЯ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНИХ РАЙОНІВ МИКОЛАЇВЩИНИ НАВЕСНІ 1944 РОКУ

У статті розглянуто питання участі радянських військ 2-го Українського фронту Маршала Радянського Союзу І. С. Конєва у визволенні північно-західних районів Миколаївської області навесні 1944 року. З'ясовано, які військові частини визволяли північно-західні райони Миколаївської області. Розкрито подробиці вигнання німецьких і румунських загарбників із території північно-західних районів Миколаївщини. Висвітлено думку й оцінку учасників тих подій щодо означеної проблеми. Проаналізовано джерельну базу і літературу з досліджуваної проблеми.

Ключові слова: Миколаївська область; Південний Буг; Умансько-Ботошанська наступальна операція.

© Чиаурелі О. В., 2022

Вступ. У новітній історичній науці історія Другої світової війни є предметом особливого зацікавлення і прискіпливого вивчення. Війна між Німеччиною і Радянським Союзом залишила глибокий слід в історичній долі України та в історії її народу. Військове мистецтво в операціях зазначеного періоду, що відбувалися на території України, залишаються найменш дослідженими у вітчизняній історіографії. Одним із важливих завдань вітчизняної воєнно-історичної науки є ґрунтовне вивчення наукових розвідок учених і джерельної бази з висвітлення бойових дій, що відбувалися на теренах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання бойових дій Східноєвропейського театру Другої світової війни на території Миколаївської області навесні 1944 року досліджували історики і краєзнавці. Також цією проблемою займалися учасники тих подій – радянські полководці, маршали, генерали, офіцери і навіть солдати, зокрема й рядові.

Про вигнання нацистських окупантів із північно-західних районів Миколаївщини написано чимало історичних досліджень, але воєнні дії радянських військ 2-го Українського фронту згадувалися переважно в загальному плані. Наразі немає жодних спеціальних досліджень щодо визволення радянськими військами 2-го Українського фронту кількох північно-західних районів області.

Серед краєзнавців цією проблемою займалися П. М. Выборний, В. О. Касьяновський, В. Ф. Котко й П. Д. Мушинський, В. П. Шкварець, О. О. Захарченко тощо (Выборний П. М., 1968; Выборний П. М., Кучерявий Р. В., 1977; Касьяновский В. А., 2004; Котко В. Ф., Мушинский П. Д., 1995; Шкварець В. П., 1999, 2004; Захарченко О. О., 2001, 2008). У дослідженні про історію міст і сіл Української РСР подано фрагментарні, несистематизовані матеріали із розглядуваної проблеми (Історія міст і сіл УРСР : Миколаївська область, 1971; История городов и сел Украинской ССР:

Николаевская область, 1981). Цілком зрозуміло, що такі застарілі історичні дослідження вже не можуть дати узагальнювального, цілісного та повного, комплексного уявлення вигнання нацистських окупантів у березні 1944 року радянськими військами з території Миколаївської області. Видавалися також статті, військово-історичні нариси (Амиров К. В., 1987; Данилов Ф., 1969; Захаров М., 1962; Самчук И. А., 1971; Самчук И. А., Скачко П. Г., 1975) та спогади учасників тих подій (Бакланов Г. В., 1985; Виноградов Т. З., 1977; Жадов А. С., 1978; Конев И. С., 1989; Науменко Ю. А., 1989; Райгородецкий Е. Я., 1969). Ця проблема також висвітлена в сучасних дослідженнях українських істориків (Кривизюк Л. П., 2014; Сергуненков С. В., 2005).

Цим зумовлені висока актуальність, теоретична й практична значущість дослідження обраної проблеми, виконання конкретних завдань.

Метою публікації є аналіз, узагальнення та критичне переосмислення історіографічних і джерельних матеріалів із проблеми бойових дій Східноєвропейського театру Другої світової війни на території Миколаївської області навесні 1944 року і з'ясування нових історичних фактів, проблем і наслідків із цієї проблеми.

Для реалізації мети ставимо такі **завдання**: проаналізувати джерельну базу та літературу з досліджуваної проблеми; визначити нові факти з історії бойових дій Східноєвропейського театру Другої світової війни на території Миколаївської області навесні 1944 року на основі нових історичних розвідок.

Виклад основного матеріалу. Умансько-Ботошанська наступальна операція є складовою частиною Дніпровсько-Карпатської стратегічної наступальної операції і проводилася з 5 березня до 17 квітня 1944 року. Задумом операції передбачалося розгромити 8-му німецьку армію (генерал О. Велер), роздробити війська групи армій «Південь» (генерал-фельдмаршал Е. фон Манштейн) і відрізати шляхи відходу 1-ї танкової армії (генерал-полковник Г. Хубе) у південному напрямку.

До складу 2-го Українського фронту (командувач – Маршал Радянського Союзу І. С. Конев) входили: 4-та гвардійська (генерал-лейтенант І. В. Галанін), 5-та гвардійська (генерал-лейтенант О. С. Жадов), 7-ма гвардійська (генерал-полковник М. С. Шумілов), 27-ма (генерал-лейтенант С. Г. Трофименко), 40-ва (генерал-лейтенант П. Ф. Жмаченко), 52-га (генерал-лейтенант К. А. Коротеєв), 53-тя (генерал-полковник І. М. Манагаров), 2-га гвардійська танкова (генерал-лейтенант С. І. Богданов), 5-та гвардійська танкова (генерал-лейтенант П. О. Ротмістров), 6-та танкова (генерал-лейтенант А. Г. Кравченко) і 5-та повітряна (генерал-полковник С. К. Горюнов) армії, 5-й гвардійський кавалерійський, 7-й та 8-й механізовані корпуси. Усього до складу фронту входило 56 стрілецьких, 3 кавалерійські дивізії, 6 танкових і 3 механізованих корпуси, 2 танкові бригади, 4 танкові та 4 самохідно-артилерійські полки, які нараховували – 630 000 осіб, 8 800 гармат і мінометів, 670 танків та самохідно-артилерійських установок, 551 літак (Кривизюк Л. П., 2014, с. 121–122).

До складу військ противника, що оборонялися, входили 8-ма, частина сил 6-ї німецьких армій і 1-ша піхотна дивізія – усього 9 піхотних, 4 танкових, 2 моторизовані дивізії, корпусна група «А», 3 танкові батальйони та 6 бригад штурмових гармат, які нараховували 400 000 осіб, 3 540 гармат і мінометів, до 250 танків та штурмових гармат, 500 літаків.

Отже, на початок операції радянські війська переважали противника в людях і танках у 1,5 рази, в артилерії – у 2,5 рази. Сили авіації були приблизно рівними.

Задумом операції 2-го Українського фронту передбачалося, що ударне угруповання фронту в складі 27-ї, 52-ї і 4-ї гвардійської армій; 2-ї та 5-ї гвардійських і 6-ї танкових армій отримало завдання прорвати оборону противника на 25-кілометровій ділянці фронту – Чемериське, Ольховець, розгромити угруповання противника в районі Умані, оволодіти рубежем річки Південний Буг та в подальшому розвивати удар до річки Дністер. Головний

удар передбачалося завдати з рубежу Виноград, Звенигородка, Шпола в напрямку на Умань силами 27-ї, 52-ї, 4-ї гвардійських армій; 2-ї і 5-ї гвардійських та 6-ї танкових армій. 7-ма і 5-та гвардійські армії завдавали допоміжний удар із району Кіровограда в напрямку Новоукраїнки (Кривизюк Л. П., 2014, с. 122).

Підготовка цієї операції проводилася пів місяця (з 19 лютого до 4 березня) і була пов'язана з великими труднощами, спричиненими несприятливими погодними умовами: рання весна зробила непридатними дороги, польові аеродроми, що ускладнювало проведення маневру військами. Але й у надзвичайно складних умовах війни фронту, натхненні великою метою швидше вийти до державного кордону СРСР і завершити цим звільнення рідної землі від німецьких загарбників, успішно подолали всі труднощі підготовчого періоду операції.

На початку березня було завершено складні та значні за масштабом перегрупування військ, зокрема 23 стрілецькі дивізії, 2 танкові армії, 2 артилерійські дивізії і велика кількість інших частин. Одночасно з'єднання і частини, що зазнали втрат у ході попередніх наступальних боїв, були поповнені особовим складом та бойовою технікою, а також боєприпасами, паливом і продовольством. Необхідно зазначити, що багатьом з'єднанням через поганий стан доріг не вдалося довести запаси матеріальних засобів до встановлених планом операції розмірів.

У результаті здійснених перегрупувань і доукомплектування частин людьми та бойовою технікою командуванню фронту вдалося на напрямку головного удару зосередити потужне угруповання військ, яке перевершувало супротивника у 3,5 рази в живій силі та в 6,3 рази за артилерією (загальна перевага у смузі всього фронту в 1,8 рази за живою силою та в 2,2 рази за артилерією). За співвідношенням у танках та авіації сили сторін були майже рівними.

Саме дві армії (5-та і 7-ма гвардійські) та два корпуси (5-й гвардійський кавалерійський і 7-й механізований) брали участь у бойових діях Східноєвропейського театру

Другої світової війни на території північно-західних районів Миколаївської області навесні 1944 року (Книга пам'яті України. Николаевская область, том 8, 2001, с. 446–448, 455–459, 482; Погорєлов А. А., 2004, с. 317–319). Їм треба було розгромити противника, який протистояв, і вийти на Південний Буг у районі Первомайська, щоб надійно прикрити з півдня наступ головних сил фронту. До речі, перед цими радянськими частинами займали оборону 8 ворожих дивізій, із них – одна моторизована і дві танкові (Данилов Ф., 1969, с. 118).

На початок операції 5-та гвардійська армія, прикриваючись 48-м і 33-м гвардійськими стрілецькими корпусами (шість дивізій) на ділянці Юзефівка, Грузьке, 32-м гвардійським стрілецьким корпусом (три дивізії), зайняла вихідне положення для прориву оборони супротивника на ділянці Грузьке, Карлівка. 7-ма гвардійська армія двома корпусами (27-й і 25-й гвардійські стрілецькі у складі чотирьох дивізій та однієї дивізії в резерві армії) зайняла ділянку Карлівка, Морівка, де мав здійснюватися прорив ворожої оборони. 24-й гвардійський стрілецький корпус (три дивізії) прикривав лівий фланг армії на ділянці Морівка, Новгородка (Грылев А. Н., 1970, с. 162). Як бачимо, радянські піхотні частини навіть не були укомплектовані танковими й механізованими частинами, як це було зроблено у військах ударного угруповання. Лише пізніше кавалерійські та механізовані частини були залучені на цей допоміжний напрямок.

Уже 8 березня 1944 року розпочався наступ військ лівого крила фронту в загальному напрямку на Новоукраїнку. Війська 5-ї і 7-ї гвардійських армій перейшли в наступ о 7 годині 50 хвилин після майже годинної артилерійської підготовки. Того ж дня вони прорвали оборону супротивника на ділянці 12 кілометрів і просунулись углиб до 7 кілометрів (Конев И. С., 1989, с. 155). Таке незначне просування пояснювалося малою щільністю артилерії армій і браком у них танків безпосередньої підтримки піхоти.

Пройшовши за 10 днів аж 140 кіло-

метрів боїв, війська 5-ї та 7-ї гвардійських армій 17 березня продовжували здійснювати поставлену мету. Цього ж дня визволено місто Новоукраїнка на Кіровоградщині та в результаті рішучого наступу до переправ на річці Південний Буг вийшли з'єднання 5-го гвардійського кавалерійського корпусу генерал-лейтенанта О. Г. Селіванова. Він дуже вдало діяв у смугі військ 5-ї гвардійської армії (Конев І. С., 1989, с. 169), адже завдяки радянським кавалеристам удалося розгромити ворожі війська в районі Первомайська і допомогти 5-й гвардійській армії визволити це місто.

Ще в середині березня кавалерійському корпусу, який тоді ще був у резерві командувача фронту, було дано нове завдання. Корпус на світанку 14 березня повинен був завдати удар через лівий фланг 4-ї гвардійської армії в загальному напрямку на місто Голованівськ, місто Первомайськ, розгромити частини супротивника, що відходять, і його тили та відрізати ворогові шляхи відходу й переправи через Південний Буг на ділянці Первомайськ, Костянтинівка (нині місто Южноукраїнськ). До цього району кавалеристам належало вийти не пізніше 16 березня (Конев І. С., 1989, с. 161). Отже, у кавалеристів створювалися сприятливі обставини для флангового удару по угрупованню супротивника, яке почало відхід перед фронтом 5-ї і 7-ї гвардійських армій.

Противник оборонявся запекло, особливо в районі Первомайська. З ходу переправитися на протилежний берег кіннотникам не вдалося. Батареї кавалерійського полку зайняли вогневі позиції на відкритому схилі. Не встигли «закопатися в землю», як потрапили під перехресний вогонь ворожої артилерії. Багато ворожих гармат били прямим наведенням. Здавалося, стріляв увесь берег – так щільно він був «утиканий» ворожими гарматами та мінометами.

Наші дії сковувала й німецька авіація. Коні служили чудовою мішенню, а непролазна багнюка заважала швидко їх розосередити. Групи німецьких літаків – «юнкерсів», розгорнувшись над вогневими позиціями, переходили в піке.

Крім того, батареї полку були роз-

ташовані надто близько до річки та через невинуваті втрати й обмежений час із настанням темряви вогневі взводи мінометних батарей стали переміщатися на один-два кілометри в тил (Райгородецкий Е. Я., 1969, с. 64–65). І тому 17 березня 1944 року 223-му кавалерійському полку було поставлено бойове завдання: захопити переправу і забезпечити вихід інших частин дивізії на правий берег річки Південний Буг, а батареям слід було їх підтримати. Супротивник, відходячи за річку, підірвав міст, зміцнився та організував оборону на правому березі, тримаючи переправу під інтенсивним рушнично-кулеметним вогнем.

Провести розвідку протилежного берега і перекинути канат через річку добровільно зголосився хоробрий розвідник молодший сержант І. Н. Коротков. Під градом куль, із уламків зруйнованого мосту збудувавши пліт, він навантажив на нього канат, поплив до ворожого берега. Пліт через якийсь час затонув, і Короткову довелося повернутися назад. Не відступивши від свого наміру, знайшовши біля берега кинутий надувний човен, уже разом зі сміливцями-саперами старшим сержантом І. Д. Єсіним і сержантом Г. П. Хохловим удруге під безперервним рушнично-кулеметним вогнем Коротков попрямував до ворожого берега.

Кулі лягали зовсім близько, оббрижуючи водою. Не допливши до ворожого берега, і цей човен, продірявлений німецькими кулями, також затонув. Захопивши кінець каната в крижаній воді, Коротков уплав добрався до берега і протягом трьох годин разом зі своїми товаришами утримував підхід до переправи (Пятый донской, 1979, с. 75–77). До речі, саме за ці бої восени 1944 року молодшому лейтенанту І. Н. Короткову було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу (Книга пам'яті України. Николаевская область, том 8, 2001, с. 490).

Незважаючи на весняне бездоріжжя, плацдарм на західному березі Південного Бугу розширювався щогодини. Слідом за 223-м кавалерійським полком річку форсував 214-й. Через деякий час генерал-майор

К. Р. Білошніченко наказав рухатися до переправи артилерії та мінометам.

Бої за плацдарм прискорили визволення міста Первомайськ. Долю міста, яке атакували частини 5-ї гвардійської армії, було вирішено наперед. Гарнізон супротивника не витримав натиску радянських військ (Райгородецкий Е. Я., 1969, с. 68–69).

Саме завдяки кавалеристам генерал-лейтенанта О. Г. Селіванова радянським військам генерал-лейтенанта О. С. Жадова вдалося підійти до міста Первомайськ та Південного Бугу та розгромити ворога й визволити це місто.

Водночас, коли радянські кавалеристи воювали в районі міста Первомайськ та Південного Бугу, війська 5-ї і 7-ї гвардійських армій також успішно просувалися вперед до нової водної перешкоди. Так, 20 березня війська 5-ї гвардійської армії вийшли на Південний Буг і почали вести бої за Первомайськ. А наступного дня, 21 березня, на цю річку вийшли війська 7-ї гвардійської армії та зав'язали бої за переправу (Конев И. С., 1989, с. 173–174).

В умовах весняного бездоріжжя дивізії 5-ї гвардійської армії змінювали тактику ведення бою. У полках почали створювати рухливі групи, посилені танками, кулеметами та мінометами. Щоб забезпечити підтримку піхоти в умовах бездоріжжя, гарматні батареї дивізійної артилерії перейшли на кінну тягу і тепер невідступно прямували за батальйонами. Рухливі загони діяли сміливо, рішуче, вони вклинювались у бойові порядки ворога, перехоплювали шляхи відходу та сіяли паніку.

На шляху відходу ворожих військ була річка Південний Буг. Німецьке командування сподівалося, що йому вдасться закріпитися тут і зупинити частини 5-ї гвардійської армії. Воно поспішало скоріше відвести свої пошарпані дивізії за річку, там привести їх у порядок та організувати оборону.

Уздовж правого берега Південного Бугу противник створив систему оборонних споруд і загороджень, яка в поєднанні з природними перешкодами, створеними

річкою, що розлилася, створювала рубіж, який важко було подолати. Крім того, німецьке командування поклало великі надії на так званий Первомайський укріплений район. Розташоване у вигині Південного Бугу, поблизу впадіння до нього річки Синюхи, саме місто Первомайськ було захищене зі сходу двома водними рубежами. Нацисти розраховували будь-що втримати цей важливий вузол доріг.

Уже наприкінці дня 20 березня корпуси цієї армії вийшли на підступи до міста в районі села Синюхин Брід, станції Підгородна, Бандурка, де зустріли організований опір супротивника. Саме тут проходила оборона ворога, що прикривала Первомайськ. На цьому рубежі гітлерівці спробували затримати частини армії, щоби встигнути переправити свої війська на правий берег Південного Бугу.

На підступах до Первомайська розгорівся запеклий бій. 34-й гвардійський стрілецький полк 13-ї гвардійської стрілецької дивізії наступав на важливу висоту в районі станції Підгородна. Гітлерівці добре проглядали навколишню місцевість, вели по гвардійцях шквальний вогонь із кулеметів і мінометів. До німецьких окопів лишалося 400–500 метрів, але підійти до них упритул було майже неможливо. Навколо гвардійців рвалися снаряди й міни, свистіли кулі. Батальйон гвардії старшого лейтенанта А. І. Ширікова зазнав тяжких втрат. Роти залягли і почали окопуватися. Після наказу гвардії сержанта Тимофія Молчанова бійці поповзли вперед.

Просуватися було дуже важко: заважала багнюка, по дорозі вибухали міни і снаряди, але гвардійці продовжували повзти до ворожих окопів, що були на самому гребені висоти, до якої лишилося 20 метрів. Сержант Молчанов наказав рядовому солдату Андрієві Саєнку відкрити вогонь із кулемета і відволікти увагу на себе. Молчанов із рештою товаришів поповз до ворожих окопів і кинув кілька гранат. Коли вони вибухнули, гвардійці кинулись уперед. Відділ Молчанова підтримали інші підрозділи батальйонів. Вони піднялися в атаку та захопили висоту.

Наступного дня 5-та гвардійська армія продовжувала наступати на Первомайськ. Ворожі війська чинили сильний опір. 3-й батальйон 39-го гвардійського стрілецького полку 13-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням гвардії капітана М. О. Сазонова атакував село Ольвіополь. Сазонов зауважив, що німці переправляють свої частини на правий берег Синюхи мостом. Розвідники донесли йому, що міст замінований та охороняється бронетранспортером. Сазонов направив туди бронобійників. Вони знищили бронетранспортер і захопили міст. Батальйон капітана Сазонова одним із перших увірвався на вулиці міста Первомайська.

22 березня разом із 13-ю гвардійською стрілецькою дивізією місто Первомайськ штурмували 95-та і 97-ма гвардійські стрілецькі дивізії 32-го гвардійського стрілецького корпусу. 9-та гвардійська повітряно-десантна дивізія, що входила до складу 33-го гвардійського стрілецького корпусу, здійснивши обхідний маневр, завдала флангового удару по Первомайську, чим сприяла загальному успіху. Ліворуч бій за місто вели частини 25-го гвардійського стрілецького корпусу 7-ї гвардійської армії (От Волги до Эльбы и Праги, 1970, с. 167–169; Самчук І. А. 1971, с. 231–234).

В іншій смузї фронту також відбувалися свої зміни. Так, після розгрому новоукраїнського угруповання противника командарм генерал-полковник М. С. Шумілов перегрупував війська 7-ї гвардійської армії. 36-ту гвардійську стрілецьку дивізію він передав 25-му гвардійському стрілецькому корпусу генерал-майора Г. Б. Сафіуліна, і вона опинилася на правому фланзі 7-ї гвардійської армії.

Взаємодіючи з лівофланговим з'єднанням 5-ї гвардійської армії – 13-ю гвардійською стрілецькою дивізією, воїни 36-ї гвардійської стрілецької дивізії наступали на місто Первомайськ. Рухалися безупинно вдень і вночі розмоклими весняними дорогами, в'язким чорноземом, потопаючи в багнуці. У полках створювалися рухливі групи. Посилені кулеметами, мінометами та гарматами, вони невідступно йшли за

супротивником, не дозволяючи йому закріпитися на проміжних рубежах. Гітлерівці відчайдушно відбивались і переходили в контратаки. Відбиватися часом було непросто: відчувався гострий брак боєприпасів, особливо було мало снарядів і мін. Через непролазну багнуку автомашини зупинились і відстали тили. Весь тягар ліг на гужовий транспорт.

У тих важких умовах бездоріжжя невтомно працювали їздові. Виявляючи витримку, витривалість, кмітливість, червоноармійці М. Г. Булатов, В. Н. Глушков, Д. С. Окишев та їхні товариші робили все можливе і навіть неможливе, щоб своєчасно доставити на передову зброю, боєприпаси, продовольство, евакуювати поранених.

У тому, що коні виявилися здатними винести величезне навантаження, була значна заслуга працівників ветеринарної служби дивізії, очолюваної майором Є. І. Ігішевим. У 106-му гвардійському стрілецькому полку надзвичайно сумлінно працював капітан ветеринарної служби Л. В. Лебедев. Випускник Військово-ветеринарної академії, він добре знав свою справу, своєчасно проводив профілактичні заходи. Він одним із перших серед колег у дивізії удостоївся ордена Вітчизняної війни II ступеня.

Гвардійці поспішали до Південного Бугу. Там, на правому березі річки, за даними розвідки, противник створив сильні укріплення і, спираючись на них, мав намір зупинити наступ радянських військ.

Переслідування тривало й уночі. На світанку 21 березня полки підійшли до села Софіївка і після короткого, але жорстокого бою вибили гітлерівців із цього села. Тим часом передовий загін 108-го гвардійського стрілецького полку, очолюваний помічником начальника штабу розвідки старшим лейтенантом Д. Т. Золотовим, обминаючи населені пункти, просувався до Південного Бугу і вранці 22 березня вийшов до села Мигії. Почалася підготовка до форсування Південного Бугу (Амиров К. В., 1987, с. 121–122).

Стрілецьким частинам допомогли в боях з німцями механізовані з'єднання.

Так, 20 березня в районі Вільшанки 7-й механізований корпус під командуванням генерал-майора танкових військ Ф. Г. Каткова форсував річку Синюху – притоку Південного Бугу. Хоч річка Синюха і належить до малих річок, але в період весняного бездоріжжя вона стала серйозною перешкодою для танків та артилерії. Усі мости через неї супротивник зруйнував. Під час наведення переправи виняткову мужність і винахідливість виявили воїни 136-го окремого саперного батальйону капітана І. П. Єрмілова. Під вогнем противника, у крижаній воді вони з підручного матеріалу за короткий час навели міст.

До кінця цього дня корпус вийшов до міста Первомайськ і зайняв вихідний район для наступу. Використавши річку Південний Буг, гітлерівці підготували на підступах до міста оборонний рубіж, щоб затримати просування радянських військ. Допомогали піхотинцям і механізовані радянські війська, які також здійснювали маневрування, незважаючи на весняне бездоріжжя. Уранці 21 березня після потужного артилерійського нальоту радянські війська відновили наступ. 7-й механізований корпус, обійшовши місто з півночі, вранці 22 березня увірвався на його західну околицю та, взаємодіючи зі стрілецькими з'єднаннями армії, штурмом оволодів містом Первомайськ. Надвечір це місто було повністю очищене від ворога. Чималу роль тут відіграла ініціатива уродженця Первомайська старшого лейтенанта М. С. Лебеда. З групою бійців у ніч на 22 березня він проник у розташування ворога, здійснив велику паніку серед гітлерівців, чим polegши дві частин, що наступали (Погребной С. А., 1989, с. 30–31).

Унаслідок рішучого штурму радянські війська притиснули ворога до Південного Бугу та розгромили його. 22 березня місто Первомайськ було очищено від супротивника (Грылев А. Н., 1970, с. 173). Крім того, за день бою тут було захоплено в полон понад 1000 ворожих солдатів і офіцерів 198-ї, 320-ї, 376-ї піхотних дивізій, 4-ї гірськострілецької та 2-ї авіадесантної дивізій, 10-ї моторизованої дивізії, 23-ї і

24-ї німецьких танкових дивізій, а також солдатів різних зведених частин румунської армії (Конев І. С., 1989, с. 177). Унаслідок цих відчутних ударів розбиті частини ворожих дивізій і корпусів були деморалізовані та продовжували відступати.

Окремим із цих військових формувань, зокрема 8-й гвардійській повітряно-десантній і 29-й зенітно-артилерійській дивізіям наказом Верховного Головнокомандувача було присвоєно назву «Первомайських». Військовим частинам і воїнам, які брали участь у визволенні Первомайська, наказом Верховного Головнокомандування від 22 березня 1944 року оголошено подяку, а в Москві на їхню честь дано салют 12 артилерійськими залпами зі 124 гармат (Освобождение городов, 1985, с. 185; Николаевская область в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Документы и материалы свидетельствуют, 2014, с. 231). Як бачимо, всі роди радянських військ зробили значний унесок у визволення міста Первомайськ.

До речі, цього ж дня 5-й гвардійський кавалерійський корпус виводився до резерву, як і інші радянські підрозділи (Конев І. С., 1989, с. 174). А через деякий час цей корпус від міста Первомайськ прискореним маршем рушив до річки Дністер. Він мав завдання розвинути удар військ правого крила 4-ї гвардійської армії, вирватися вперед у напрямку населених пунктів Распопени, Скорцени й стрімко продовжувати наступ на південь у напрямку міста Оргієв. Крім того, дорогою зупинялися лише на дві-три години, щоб поїсти і нагодувати коней. Потім знову рушали вперед по сльотній і викрученій вибоїнами дорозі (Райгородецкий Е. Я., 1969, с. 69).

Після визволення міста Первомайськ всі дивізії 5-ї гвардійської армії повсюдно вийшли на річку Південний Буг. Стояла похмура погода, ішов сніг із дощем, дув сильний пронизливий вітер. І до того погані дороги остаточно зіпсувалися, але ніщо не могло зупинити гвардійців, які у важких умовах негоди гнали ворога з рідної землі.

На підручних засобах під прикриттям мінометного та артилерійського вогню че-

рез Південний Буг у негоду переправилися підрозділи 292-го і 289-го гвардійських стрілецьких полків 97-ї гвардійської стрілецької дивізії. Досягши правого берега, автоматники гвардії старшого лейтенанта К. Д. Корячка захопили плацдарм у районі села Покушине та забезпечили переправу інших підрозділів полку. Німці контратакували, але безуспішно.

Одночасно з 97-ю гвардійською стрілецькою дивізією Південний Буг форсували 95-та і 14-та гвардійські стрілецькі, 9-та гвардійська повітрянодесантна та інші дивізії армії. Завершивши бої у місті Первомайськ, 13-та гвардійська стрілецька дивізія з ходу форсувала річку, її 34-й гвардійський стрілецький полк захопив плацдарм на правому березі. 8-й окремих гвардійський саперний батальйон гвардії майора В. О. Прокоф'єва під вогнем противника навів переправу через Південний Буг, яким переправилися головні сили дивізії.

До речі, саме за це форсування ріки Південний Буг восени 1944 року рядовому А. А. Антонову та сержанту О. Ю. Жежері було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу (Книга пам'яті України. Николаевская область, том 8, 2001, с. 488, 489).

Наприкінці дня 24 березня частини 32-го та 33-го гвардійських стрілецьких і 7-го механізованого корпусів зосередилися на плацдармі й після артилерійської підготовки 26 березня завдали нового удару по противнику. Кидаючи озброєння і техніку, нацисти почали відступати до Дністра. Почалося невідступне переслідування противника, який відходив. Між Південним Бугом і Дністром нацисти не змогли закріпитися та організувати стійкий опір. Гвардійці били їх, гнали із рідної землі. І лише на рубежі Дністра, у районі населених пунктів Григоріополь, Бутор, Ташлик, противнику вдалося закріпитися й затримати просування армії. Із 8 березня до 12 квітня 5-та гвардійська армія з боями, під час сильного бездоріжжя та негоди, пройшла понад 300 кілометрів, звільнивши міста Новоукраїнка, Первомайськ, Григоріополь і сотні інших населених пунктів (От Волги

до Эльбы и Праги, 1970, с. 169–170; Ключенко Д. М., 1984, с. 129–130).

У ці ж дні вели бойові дії й війська 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії. 20 березня вона вийшла до річки Південний Буг у районі села Довга Пристань. 23 березня її частини у взаємодії зі з'єднаннями 5-го гвардійського кавалерійського корпусу форсували річку Південний Буг у районі села Іванівка та розпочали наступ на велике українське село Велика Мечетня.

Під час форсування Південного Бугу особливо відзначилися сапери 10-го гвардійського саперного батальйону гвардії сержанти М. О. Сичов, І. Г. Герасимов і гвардії старший сержант О. Х. Яковлев. Вони беззмінно несли вахту на переправі через річку і коли нацистські пікірувальники розбили проліт у наведеному понтонному мосту, Яковлев, Сичов і Герасимов під сильним вогнем замінили розбиті понтони, працюючи в холодній весняній воді.

25 березня розпочалися бої за село Велика Мечетня, що розтяглося з півночі на південь на 5 кілометрів. 26-й гвардійський повітрянодесантний полк атакував село з півночі, а два інших – 23-й і 28-й гвардійські повітрянодесантні полки – зі сходу. Ворог утримував село Велика Мечетня двома полками 320-ї німецької піхотної дивізії.

У 1-му батальйоні 28-го гвардійського повітрянодесантного полку взвод гвардії лейтенанта І. Д. Чернишова пробрався садами до центру Великої Мечетні та, зайшовши в тил противнику, атакував його бойові порядки. Ворог запанікував. Цим негайно скористався командир стрілецької роти цього ж полку гвардії старший лейтенант Ю. Є. Половинкін і підняв роту в атаку. Гвардійці з криком «ура» кинулися вперед та оволоділи околицею села. У 26-му гвардійському повітрянодесантному полку першим в атаку піднявся взвод автоматників гвардії старшого сержанта Г. А. Каменєва. Бійці знищили 10 і полонили 11 солдатів супротивника. Після цього взводу в атаку перейшли всі підрозділи полку. У Великій Мечетні розпочалися важкі вуличні бої.

Противник, увівши батальйон піхоти за підтримки 10 танків, здійснив

із південно-східної околиці села Велика Мечетня контратаку. Удар прийняв на себе лівофланговий 23-й гвардійський повітрянодесантний полк гвардії майора З. О. Тимошенкова. Сюди ж командир 7-го гвардійського артилерійського полку гвардії майор М. В. Марченко виставив на пряме наведення два артилерійські дивізіони. Ними командував заступник командира полку досвідчений та мужній артилерист гвардії майор М. О. Климовський. Командири дивізіонів гвардії капітани С. Ф. Петров і П. Ф. Феоктистов чітко виконували його команди, надихаючи своїх бійців. Артилеристи працювали впевнено. Спокій командирів передався бійцям, і вони діяли чітко та злагоджено. Гармати розсунутими станинами глибоко вкопалися до м'якого, набряклого від весняної води чорнозему.

Танки ворога з надривним виттям наближалися до вогневих позицій. Багнюка, що розкидалася вибухами ворожих снарядів і мін, лягала на обличчя та одяг артилеристів. Але вони не звертали на неї уваги.

Гвардії старший сержант Байткен Каткамбаєв навів приціл у широку гусеницю ворожого танка. Унаслідок пострілу гусениця танка була перебіта і він розвернувся до гармати. А другим і третім снарядами навідник підпалив ворожий танк. Навідник іншої гармати гвардії рядовий Хабібула Ваганов теж вів вогонь по іншому ворожому танку. Після перших пострілів снаряд ударив по гусениці. У результаті було розбито опорну ковзанку і танк, трохи розвернувшись, намагався заднім ходом піти назад, за курган. Також артилеристи підбивають ще один танк і ворожі машини йдуть назад, а за ними відходить і ворожа піхота.

Частини дивізії посилили тиск та оволоділи Великою Мечетнею. У цьому бою відзначився також бронебійник гвардії рядовий І. Лимар. Він підпалив бронетранспортер і дві машини з боєприпасами. Гвардії рядовий П. Чалмаєв першим піднявся в атаку, увірвався до траншеї ворога, заколов трьох гітлерівців і гранатою знищив групу німецьких солдатів. Село Велика Мечетня наполовину було спалено нацистами, а прекрасна й велична церква зруйнована і

спалена.

Частини цієї дивізії, взаємодіючи з іншими з'єднаннями 33-го гвардійського стрілецького корпусу, переслідували супротивника в напрямку міста Ананьєв, що на південний захід від Первомайська. Крім того, за два тижні наступальних боїв пройдено близько 200 кілометрів, знищено 12 танків, 10 бронетранспортерів, 43 автомашини з боєприпасами, придушено понад 11 артилерійських батарей, знищено велику кількість живої сили противника та взято в полон 45 солдатів і офіцерів.

Форсувавши Південний Буг, 9-а гвардійська Полтавська повітрянодесантна дивізія спільно з іншими дивізіями 33-го гвардійського стрілецького корпусу сприяла 22 березня 1944 року з'єднанню 32-го гвардійського стрілецького корпусу у визволенні міста Первомайськ. За зразкове виконання завдань командування у боях за визволення Первомайська ця дивізія була нагороджена орденом Червоного Прапора. Верховний Головнокомандувач оголосив її особовому складу подяку.

Також багато солдатів, сержантів й офіцерів виявили велику стійкість і мужність у боях з ворогом. Так, гвардії рядові М. Л. Багрій, В. П. Неділько, І. В. Стеблін, які в ході боїв під час форсування Південного Бугу в районі села Довга Пристань першими переправилися на плотах через річку, знищили гранатами дві кулеметні точки та забезпечили форсування річки 2-м батальйоном 28-го гвардійського повітрянодесантного полку. А під час бою за село Велика Мечетня ці ж воїни знищили гранатами ворожий бронетранспортер (Самчук І. А., 1975, с. 91–94).

У цей час 15 сміливців 36-ї гвардійської стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії, приховано розвідавши місце переправи, у ніч на 23 березня на єдиному човні, який дивом зберіг старий рибалка – один із небагатьох жителів села Мигія, переправилися на правий берег річки Південний Буг на північ від села Грушівка, захопили невеликий плацдарм і перерізали дорогу Грушівка – Голта.

Гітлерівці зробили відчайдушні спро-

би, щоб скинути групу сміливців до річки. Дві доби відбивали розвідники шалені атаки нацистів і, виявивши дивовижну стійкість, хоробрість та самовідданість, зуміли втримати плацдарм. За доблесть і героїзм старший лейтенант Д. Т. Золотов, старший сержант І. А. Бушин, сержант Ф. П. Серебряков, ефрейтор С. А. Гайворонський були нагороджені орденом Червоного Прапора, рядовий Д. І. Зражевський – орденом Слави II ступеня. Нагороди Батьківщини отримали й інші бійці передового загону.

Першими на допомогу розвідникам, котрі воювали на правому березі Південного Бугу, прийшли курсанти навчального батальйону, очолювані заступником командира капітаном Г. К. Биченовим. Слідом за навчальним батальйоном у ніч на 25 березня бурхливу, повноводну річку форсували стрілецькі полки. Переправу забезпечили полкові сапери та особовий склад 41-го окремого гвардійського саперного батальйону, яким командував капітан В. О. Компанець. Під ворожим обстрілом протягом двох діб працювали на переправі безстрашні сапери. Особливо відзначилися молодший лейтенант І. С. Тимофєєв, старші сержанти М. Д. Герусенко, О. Ф. Євдокимов, ефрейтори Т. П. Літинський, М. А. Сподаренко, М. Т. Титов, старший сержант М. Й. Яшнов. Разом зі своїми бойовими товаришами вони невтомно переправляли на плацдарм людей, бойову техніку, боеприпаси, зброю, продовольство, а на лівий берег – поранених.

Форсувавши річку Південний Буг, 104-й гвардійський стрілецький полк, взаємодіючи зі 106-м гвардійським стрілецьким полком, вибив гітлерівців із висоти Безіменна та просунувся до станції Голта, погрожуючи ворогові ударом з тилу. Успішно діяв і 108-й гвардійський стрілецький полк. Він з ходу вибив нацистських загарбників із села Грушівка та закріпився в цьому ж районі. Прагнучи повернути втрачені позиції, противник чотири рази контратакував гвардійців, проте успіху не досяг. Стійко бився батальйон старшого лейтенанта М. Ф. Сидорчука. Відзначилася рота лейтенанта Н. Н. Маматова. Офіцер особисто

знищив 17 нацистів. 13 гітлерівців знищив командир взводу лейтенант П. Ф. Шабаєв. На рахунку кулеметника Г. Д. Ткаченка було 13 німецьких загарбників. Стрільців ефективно підтримували вогнем розрахунки 76-міліметрових гармат полкової батареї старшого лейтенанта О. А. Шевченка. Вони розбили 2 тягачі, 2 гармати, знищили до 70 солдатів і офіцерів супротивника.

Діючи стрімко, гвардійці дивізії оволоділи потужним вузлом оборони ворога на середній течії Південного Бугу – містом Первомайськ. За успішне форсування річки та звільнення Первомайська 36-та гвардійська стрілецька дивізія заслужила подяку Верховного Головнокомандувача і була нагороджена орденом Суворова II ступеня. З нагоди нагородження дивізії двома орденами – Червоного Прапора і Суворова II ступеня – Військова Рада 7-ї гвардійської армії надіслала телеграму, у якій привітала особовий склад із високими нагородами Батьківщини та висловила упевненість, що й у подальших боях гвардійці цієї дивізії будуть боротися з ворогом хоробро, мужньо, по-сталінградськи, покрийть свій гвардійський Прапор нев'янучою славою.

26 березня 36-та гвардійська стрілецька дивізія перейшла в наступ і, взаємодіючи із 72-ю гвардійською та 53-ю стрілецькими дивізіями, просунулася вперед і звільнила від ворога роз'їзд Кінецьпіль, станцію Кам'яний Міст, перерізала залізницю Котовськ – Первомайськ. Було звільнено й село Кримка (Амиров К. В., 1987, с. 122–124).

Жорстокий бій спалахнув 29 березня за станцію Врадіївка. У цьому районі діяли частини 76-ї німецької піхотної дивізії (Конов І. С., 1989, с. 173). Зосередивши понад 40 танків і штурмових гармат, противник тричі здійснював контратаки, але вони були відбиті з великими для нього втратами. Влучно били ворога воїни 6-ї батареї 65-го гвардійського артилерійського полку, якою командував старший лейтенант В. І. Шевченко. Тільки розрахунок старшини М. Д. Никифорова підбив 1 танк, 2 тягачі, 4 автомашини з вантажем, 7 кулеметів і розстріляв до взводу піхоти супротивника. Усього

на бойовому рахунку батареї було 6 spalених танків, 1 штурмова гармата, 18 розбитих кулеметів і до 200 вбитих ворожих солдатів та офіцерів.

У цьому ж бою командир відділення боєживлення полкової батареї 76-міліметрових гармат 106-го гвардійського стрілецького полку сержант І. Ф. Ковальов, замінивши пораненого навідника, точними пострілами знищив до 10 гітлерівців, а потім і ворожий кулемет із розрахунком. За цей подвиг відважному сержанту було вручено орден Слави III ступеня (Амиров К. В., 1987, с. 122–124). Усього в цих боях загинуло 132 радянські воїни (Шкварець В. П., 2004, с. 314).

У ці ж дні бойові дії вела на півночі Миколаївщини й 81-ша гвардійська стрілецька дивізія. До 21 березня дивізія вийшла на східний берег Південного Бугу на захід від сіл Благодатне, Семенівка, Іванівка. Полк гвардії підполковника Т. І. Селищева, захоплений прикладом свого командира, форсував Південний Буг, зламав опір противника та оволодів західним берегом цієї річки, поруч форсував полк гвардії майора Героя Радянського Союзу В. І. Щербини, який тут урятував життя командира 24-го гвардійського стрілецького корпусу Героя Радянського Союзу генерал-лейтенанта М. О. Васильєва, витягнувши його з-під кулеметного обстрілу.

Противник робив усе, щоб скинути гвардійські полки з плацдарму, але гвардійці утримали його і розширили.

Міст біля села Семенівка був напівзруйнований і замінований. На плацдармі боролися сапери під командуванням заступника з політичної частини батальйону, капітана О. О. Боруха та розвідники старшого лейтенанта М. Г. Ігнатенка. До речі, останній був уродженцем нашої Нової Одеси на Миколаївщині, знав румунську мову та в боях під Сталінградом захопив 15 «язиків». Вони замінували та стійко тримали шматок землі на правому березі. Надвечір 21 березня, ховаючись у вирвах і балках, перебіжками та повзком підходили до берега взводи батальйону майора М. Д. Іржавського, роти старшого лейтенанта Івана

Сибинякова.

На плотах із настанням ночі, зчепившись руками один за одного, через крижані потоки переправилися на правий берег сапери. Сержанти М. А. Поляков, С. Д. Хохлов, В. Д. Карнаухов та інші з вечора 24 й до ранку 25 березня на п'яти човнах і двох плотах зробили двадцять чотири рейси. На світанку три батальйони розгорнулися на північний захід і відбивали контратаки від Кам'яного Хутора. Батальйон М. Д. Іржавського оволодів курганами біля села Кримки. Батальйон капітана Л. Ф. Дубова вів бій за села Романова Балка та Катеринка. Батальйони О. О. Боруха та М. Г. Ігнатенка відбили п'ять атак супротивника (Книга пам'яті України. Николаевская область, том 9, 2004, с. 85). Як бачимо, унаслідок цих вдалих атак радянські бійці захопили плацдарм, розширили його і рушили вперед на захід, убік Одещини.

Після визволення Первомайська радянські війська 5-ї гвардійської армії рушили далі вбік райцентру Криве Озеро. До речі, саме сюди німецьке командування перекинуло декілька ворожих військових частин – 5-ту румунську піхотну та 10-ту німецьку моторизовану дивізію, а також з'єднання дивізії «Мертва голова» (Захаров М., 1962, с. 28). Незважаючи на ворожий опір противника і весняне бездоріжжя, радянські бійці йшли вперед і рвалися в бій. Війська звільнили села Велика Мечетня, Секретарка, Бурилове. І ось війська підійшли до Кривого Озера. Нацисти закріпилися на висотах тодішнього колгоспу «Радянська Росія». Вибити їх звідки було нелегко. Та ось підійшли «катюші», і противник був розгромлений (А пам'ять священна: сторінки історії Кривоозерщини, 1995, с. 16). Незважаючи на опір ворога, унаслідок цих важких боїв було визволено райцентр Криве Озеро і шлях на Любашівку став відкритим.

Мужньо воювали з ворогом і радянські розвідники. Так, одна з їхніх груп, яку очолював гвардії рядовий О. О. Фурлет, на світанку пробралася до села Криве Озеро. У селі виявилось багато німців. Одразу двох розвідників відправили до своїх по-

відомити, що в селі повно німців. Їх побачила жінка, яка була вчителькою, і запросила до будинку, тоді бійці сказали їй, хто вони такі. З її будинку вони й вели спостереження. Сам будинок стояв біля річки, а праворуч був невеликий дерев'яний міст через неї. Після вибиття ворога з цього села далі їхня дорога пішла на Любашівку (А пам'ять священна: сторінки історії Кривоозерщини, 1995, с. 51). Як бачимо, військова розвідка мала велике значення напередодні таких боїв і продовжувала здійснювати цю роль у боях за Криве Озеро.

29 березня 1944 року воїни 95-ї і 97-ї гвардійських стрілецьких дивізій 5-ї гвардійської армії звільнили райцентр Криве Озеро від німецько-румунських окупантів (Книга пам'яті України. Николаевская область, том 5, 1998, с. 473). За даними, в цих боях загинуло 49 радянських бійців (Шкварець В. П., 2004, с. 313). Унаслідок військової розвідки та артилерійської підготовки радянські частини змогли вибити гітлерівців із цього райцентру.

Також продовжували наступати й боротися з ворогом і механізовані радянські частини. 26 березня 1944 року, форсувавши річку Південний Буг, 7-й механізований корпус у взаємодії з 32-м гвардійським стрілецьким корпусом попрямував до Дністра. В авангарді діяла 16-та механізована бригада полковника М. В. Хотимського з наданим їй 40-м гвардійським мінометним дивізіоном майора І. В. Опалєва. Гітлерівці під прикриттям заслонів розпочали відведення військ за річку Дністер (Погребной С. А., 1989, с. 31). Бої механізованих і танкових військових частин мали велике значення у цих боях. Адже без такої підтримки не можна було просуватися вперед.

У ці ж дні, просуваючись уперед із плацдармів на Дністрі, 27-ма і 52-га армії разом зі з'єднаннями 2-ї та 6-ї танкових армій тримали курс на річку Прут. Вони 26 березня на 85-кілометровій ділянці фронту вийшли на рубіж державного кордону СРСР. У ніч на 28 березня війська 2-го Українського фронту, переслідуючи ворога, з ходу форсували Прут і перенесли

бойові дії на територію Румунії, а в середині квітня досягли своїм правим крилом Карпат, оволоділи населеним пунктом Ботошани, центром вийшли до Ясс, а лівим крилом – на підступи до Кишинева (Сергуненков С. В., 2005, с. 310). Як бачимо, незважаючи на весняне бездоріжжя і в результаті цих боїв, радянські війська все ж змогли вибити німецьких окупантів з нашої землі та перенести бойові дії за кордон.

У результаті Умансько-Ботошанської наступальної операції було повністю розгромлено 8-му та частково 1-шу танкову армію вермахту, розчленовано угруповання ворожих армій «Південь», 10 німецьких дивізій втратили від 50 до 75 % особового складу і майже все важке озброєння.

У ході наступу війська фронту просунулися на 320–400 кілометрів, визволивши при цьому значну територію Правобережної України і Молдови, вийшли до північно-східних районів Румунії. За цю перемогу було заплачено дорогою ціною – життям радянських воїнів. Утрати військ 2-го Українського фронту в цій операції становили 115 146 осіб, із них 22 426 осіб безповоротні і 75 973 санітарні. Пропали безвісти 4 421 особа, інші втрати – 12 326 осіб.

Утрати німецьких військ у живій силі й техніці були набагато більшими, ніж радянських. Значною мірою це пояснюється постійним зростанням бойової майстерності всіх категорій військовослужбовців Червоної Армії. Умансько-Ботошанська наступальна операція увійшла до скарбниці воєнного мистецтва як одна з найуспішніших фронтових операцій третього періоду Другої світової війни. Стратегічними завданнями, блискуче виконаними під час її проведення, були: вихід на лінію державного кордону СРСР і перенесення бойових дій на територію Румунії, а також розгром угруповання військ противника, яке протистояло 2-му Українському фронтові.

Не потрібно забувати, що війська 2-го Українського фронту досягли великих успіхів у вкрай складних погодних умовах. Бездоріжжя, весняна повінь, розлив великої кількості річок додавали труднощів у виконанні бойових завдань, що стояли пе-

ред бійцями і командирами Червоної Армії (Сергуненков С. В., 2005, с. 310–311).

Висновки. Отже, аналіз джерельної бази (статті, історичні дослідження та розвідки, спогади і мемуари, довідкова та інша література) дав можливість докладно дослідити історію бойових дій Східноєвропейського театру Другої світової війни на території північно-західних районів Миколаївської області навесні 1944 року.

З'ясовано нові факти з історії бойових дій Східноєвропейського театру Другої світової війни на території північно-західних районів Миколаївської області навесні 1944 року на основі нових історичних розвідок, зокрема про підготовку до майбутньої наступальної операції, сили сторін з обох боків, умови, хід бойових дій на території північно-західних районів Миколаївщини, їхні результати в області та загалом цієї воєнної кампанії. Вона проходила в дуже складних погодних умовах: не вистачало транспорту, боєприпасів, зброї, гинуло багато солдатів, не завжди здійснювалося те, що було підготовлено військовим командуванням тощо.

На основі історичних архівних документів, спогадів очевидців удалося виявити факти про маловідомих героїв війни, які дають змогу усвідомити мужність, героїзм і самопожертву рядових солдатів, офіцерів, командирів військових частин. Вони одними з перших ішли на ворога, обходили його, приймали на себе вогонь і багато чого іншого. Більшість із них була також нагороджена бойовими нагородами, подяками

за ці бої, а частині присвоєно високі звання Героя Радянського Союзу.

Аналіз етнічного складу радянських солдатів показує, що більшість бійців були українцями, призваними з різних її куточків. Також були воїни інших національностей: росіяни, білоруси, азербайджанці, вірмени, казахи, татари та інші. Усі керівні посади фронтів, корпусів, армій, дивізій, полків та інших військових частин обіймали переважно росіяни, але були й українці, білоруси, казахи, татари тощо.

Проведення бойових дій було б неможливим без розвідки солдатами з виявлення сил ворога, різних укріплених районів, довготривалих вогневих точок тощо. Далі ці дані передавалися військовому командуванню, а воно вже давало наказ про здійснення артилерійського, вогневого та інших ударів по ворогу.

Основними бойовими діями на території північно-західних районів Миколаївщини навесні 1944 року було визволення міста Первомайськ, райцентрів Врадіївка і Криве Озеро, форсування річки Південний Буг, захоплення на її березі кількох важливих плацдармів, визволення сіл Мигія, Кримка, Катеринка, Велика Мечетня, Сирове, Семенівка, Курячі Лози, Бурилове, Довга Пристань та інші.

Перспективою дослідження є вивчення визволення північно-західних районів Миколаївської області на основі архівних документів, воєнної преси і мемуарної літератури учасників тих подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амиров К. В. От Волги до Альп : боевой путь 36-й гвард. стрелковой Верхнеднепр. Краснознам., орденов Суворова и Кутузова II степени дивизии / К. В. Амиров. – М. : Воениздат, 1987. – 176 с.
2. А пам'ять священна : сторінки історії Кривоозерщини (1941–1945 рр.) / упоряд. С. І. Білецька [та ін.]; Кривоозерська район. рада нар. деп. – Миколаїв : РВП «Ріоніка», 1995. – 288 с. : іл.
3. Бакланов Г. В. Вітер воєнних років / Г. В. Бакланов; [літ. запис З. А. Старовойтової; пер. з рос. О. М. Базилівського]. – К. : Політвидав України, 1985. – 304 с.
4. Выборний П. М. Первомайськ : нарис / П. М. Выборний, Р. В. Кучерявий. – Одеса : Маяк, 1977. – 88 с. : іл.

5. Виборний П. М. Первомайськ / П. М. Виборний. – Одеса : Маяк, 1968. – 44 с. : іл. 6. Виноградов Т. З. Дорогое – навсегда : [О 77-м арт. полке] / Т. З. Виноградов. – М. : Воениздат, 1977. – 143 с. : 1 л. портр. – (Рассказывают фронтовики, 1941–1945).
7. Грылев А. Н. Днепр-Карпаты-Крым: Освобождение Правобережной Украины и Крыма в 1944 г. / А. Н. Грылев. – М. : Наука, 1970. – 352 с.
8. Данилов Ф. Уманско-Ботошанская операция / Ф. Данилов // Военно-исторический журнал. – 1969. – № 3. – С. 118–124.
9. Жадов А. С. Четыре года войны / А. С. Жадов. – М. : Воениздат, 1978. – 334 с. – (Военные мемуары).
10. Захаров М. В. Уманская наступательная операция 2-го украинского фронта / М. В. Захаров // Военно-исторический журнал. – 1962. – № 4. – С. 12–32.
11. Захарченко О. О. Визволення Миколаївської області від німецьких і румунських загарбників у березні 1944 р. (06.03.44–04.04.44) / О. О. Захарченко // Краєзнавчий альманах. – 2008. – № 1. – С. 73–85.
12. Захарченко О. О. Визволення Миколаївщини від німецько-фашистських загарбників / О. О. Захарченко, І. Волохова // Краєзнавчий альманах. – Вип. 1 / Миколаїв. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти; відп. за вип. : Н. Д. Колосовська, Т. П. Крячко. – Миколаїв : ред.-вид. від. Миколаїв. обл. ін-ту післядиплом. пед. освіти, 2001. – С. 43–55.
13. История городов и сел Украинской ССР : в 26 т. – Николаевская область / пред. редкол. В. А. Васильев; Ин-т истории акад. наук УССР; председ. глав. редкол. П. Т. Тронько. – Киев : Глав. ред. Укр. совет. энцикл., 1981. – 712 с.
14. Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. – Миколаївська область / голова редкол. В. О. Васильев; Ін-т іст. акад. наук УРСР; голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – Київ : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1971. – 771 с., [1] арк. к., [12] арк. іл. : іл.
15. Касьяновский В. А. Освобождение Украины от немецко-фашистских захватчиков : (исторический очерк) / В. А. Касьяновский. – Николаев : Атол, 2004. – 48 с. : ил.
16. Ключенко Д. М. В боях за визволення України / Д. М. Ключенко. – Київ : Політвидав, 1984. – 175 с.
17. Книга Памяти Украины : Николаевская область : [Ист. мемор. изд.]. – Т. 5 : г. Николаев. Районы : Арбузинский, Баштанский, Березанский, Березнеговатский, Братский, Веселиновский, Вознесенский, Врадиевский, Доманевский, Еланецкий, Жовтневый, Казанковский, Кривоозерский, Николаевский, Новобугский, Новоодесский, Очаковский, Первомайский, Снигиревский / гл. ред. кол.: И. А. Герасимов [и др.]; обл. ред. кол.: Я. И. Журецкий [и др.]. – Николаев : УГМТУ, 1998. – 714 с.
18. Книга памяти Украины : Николаевская область : [Ист. мемор. изд.]. – Т. 8 : г. Николаев. Районы: Арбузинский, Баштанский, Березанский, Березнеговатский, Братский, Веселиновский, Вознесенский, Врадиевский, Доманевский, Еланецкий, Жовтневый, Казанковский, Кривоозерский, Николаевский, Новобугский, Новоодесский, Очаковский, Первомайский, Снигиревский / ред. И. А. Герасимов [и др.]. – Николаев : НФ НаУКМА, 2001. – 513 с.
19. Книга Памяти Украины: Николаевская область : [Ист.-мемор. изд.]. – Т. 9 : г. Николаев. Районы: Арбузинский, Баштанский, Березанский, Березнеговатский, Братский, Веселиновский, Вознесенский, Врадиевский, Доманевский, Еланецкий, Жовтневый, Казанковский, Кривоозерский, Николаевский, Новобугский, Новоодесский, Очаковский, Первомайский, Снигиревский / обл. редкол.: М. А. Рыхальский (пред.); Л. Н. Сушко (рук. раб. группы), Ю. Н. Агеев и др. – Николаев : Возможности Киммерии, 2004. – 360 с.: ил.
20. Конев И. С. Записки командующего фронтом, 1943–1945 / И. С. Конев. – 4-е изд. – М. : Воениздат, 1989. – 518, [2] с. : 12 л. ил.

21. Кривизюк Л. П. Масоване застосування танкових військ в Умансько-Ботошанській операції / Л. П. Кривизюк // Військово-науковий вісник. – 2014. – Вип. 21. – С. 120–132.
22. Науменко Ю. А. Шагай, пехота! : [О боевом пути 289-го Гвард. Вислен. стрелково-го полка] / Ю. А. Науменко. – М. : Воениздат, 1989. – 268, [2] с. : [13] л. ил.
23. Николаевская область в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Документы и материалы свидетельствуют / Сост. : Е. Г. Горбуров, К. Е. Горбуров, Л. Л. Левченко, М. А. Мельник; Николаев. нац. ун-т им. В. А. Сухомлинского, Учеб.-науч. ин-т истории и права; Гос. архив Николаев. области. – Николаев : Изд. П. Н. Шамрай, 2014. – 348 с. : ил.
24. Освобождение городов : справ. по освобождению городов в период Великой Отеч. войны, 1941–1945 / [Сост. : М. Л. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др.]; под общ. ред. С. П. Иванова. – М. : Воениздат, 1985. – 598 с.
25. От Волги до Эльбы и Праги : (Краткий очерк о боевом пути 5-й гвардейской армии) / [Предисл. Героя Советского Союза ген. армии А. Жадова]. – М. : Воениздат, 1970. – 331 с. с ил.
26. Погорелов А. А. Військові з'єднання, що брали участь у звільненні Миколаївщини / А. А. Погорелов // Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни : 1941–1944 / авт. кол. М. М. Шитюк (кер.) [та ін.]; редкол. О. М. Гаркуша (голова) [та ін.]. – Миколаїв : КВІТ, 2004. – С. 317–334.
27. Погребной С. А. Лавиной стали и огня : Боевой путь 7-го механизир. Новоукр.-Хинган. ордена Ленина, Краснознам., ордена Суворова корпуса / С. А. Погребной. – М. : Воениздат, 1989. – 126, [2] с. : [4] л. ил.
28. Пятый донской : воспоминания ветеранов 5-го гвардейского Донского казачьего кавалерийского Краснознаменного Будапештского корпуса / Сост. : В. Н. Перельгина, В. Н. Федоров. – Ростов-на-Дону : Кн. изд-во, 1979. – 160 с.: ил.
29. Райгородецкий Е. Я. К Альпам : [О 5-м гвардейском Донском казачьем кавалерийском корпусе] / Е. Я. Райгородецкий. – М. : Воениздат, 1969. – 144 с. : 1 л. портр.
30. Самчук И. А. Атакуют десантники : Боевой путь 9-й гвардейской Краснознамен., орденов Суворова и Кутузова Полтав. воздуш.-десантной дивизии / И. А. Самчук, П. Г. Скачко. – М. : Воениздат, 1975. – 182 с. : ил.
31. Самчук И. А. Тринадцатая гвардейская : Боевой путь Тринадцатой гвардейской Полтав. ордена Ленина дважды Краснознам. орденов Суворова и Кутузова стрелковой дивизии (1941–1945) / И. А. Самчук. – Изд. 2-е, доп. – М. : Воениздат, 1971. – 280 с.: ил. и карт.
32. Сергуненков С. В. Умансько-Ботошанська наступальна операція 1944 року / С. В. Сергуненков // Україна в полум'ї війни 1941–1945 / ред. П. П. Панченко [та ін.]. – К. : Україна, 2005. – С. 304–311.
33. Шкварець В. П. Березнегувато-Снігурівська наступальна операція 1944 року та звільнення Миколаївщини від гітлерівців / В. П. Шкварець // Актуальні проблеми історії та культури України : зб. наук. праць в 2 ч. – Ч. 2 : Всеукр. наук.-практ. конф., присвячена 55-м роковинам розгрому фашизму та 135-річчю з дня заснування Одес. держ. ун-ту / наук. ред. В. П. Шкварець; Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Миколаїв-Одеса : Тетра, 2000. – С. 136–141.
34. Шкварець В. П. Звільнення північних районів області / В. П. Шкварець // Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни : 1941–1944 / авт. кол. М. М. Шитюк (кер.) [та ін.]; редкол. О. М. Гаркуша (голова) [та ін.]. – Миколаїв : КВІТ, 2004. – С. 309–316.

**FIGHTING OF TROOPS OF THE 2ND UKRAINIAN FRONT DURING
LIBERATION OF THE NORTHWESTERN AREAS
OF MYKOLAIV REGION IN THE SPRING OF 1944**

Chiaureli Olexandr,
laboratory assistant,

*Department of Theory and Methods of Sciences,
Mathematics and Information Technologies
Mykolaiv In-Service Teacher Training Institute
4-a Admiralska Street, Mykolaiv, 54001, Ukraine
oleksander.chyaureli@moippo.mk.ua*

The article considers the participation of Soviet troops of the 2nd Ukrainian Front of Soviet Union's Marshal Ivan Konev in the liberation of the north-western regions of the Mykolaiv region in the spring of 1944. It is found out which military units liberated the north-western districts of Mykolaiv region. Details of expulsion of German and Romanian invaders from the territory of the north-western areas of Mykolaiv region are revealed. The opinions and assessment of the participants of those events are covered. The source base on this issue is investigated.

The author describes difficult conditions of spring off-road during the towns' liberation in the north-western areas of the Mykolaiv region in the spring of 1944. The author also writes about the beginning, course and the end of the Uman-Botosani offensive operation in 1944.

The Uman-Botoșani (or Uman-Botoshany) operation was a part of the Dnieper-Carpathian offensive, carried out by the Red Army in the western Ukrainian Soviet Republic against the German 8th Army of South Group in World War II. Led by Soviet Marshal Ivan Konev, it became one of the most successful Red Army operations of the whole war. In over a month of combat through the deep spring mud and numerous water barriers, the 2nd Ukrainian Front advanced over 300 kilometers (190 miles), cleared southwestern Ukraine, and entered Romania and Moldova.

Local lore, memoirs, reference, archival literature on this problem are used and analyzed. It is concluded that this topic can be further studied on the basis of memoirs and archival sources, as well as articles from the military and local press.

Keywords: *Mykolaiv regiment; Southern Bug; Uman-Botosani offensive operation.*

REFERENCES

1. Amirov, K. V. (1987). *Ot Volgi do Al'p : boevoj put' 36-j gvard. strelkovej Verhnednepr. Krasnoznam., ordenov Suvorova i Kutuzova II stepeni divizii* [From the Volga to the Alps: the combat path of the 36th Guards. Rifle Verkhnednepr. Red Banner, orders of Suvarov and Kutuzov II degree division]. M.: Voenizdat (rus).
2. Baklanov, H. V. & Starovoitova, Z. A. (1985). *Viter voiennykh rokiv* [The wind of the war years]. (O. M. Bazylivskiy, Transl. from Ros.). Kyiv: Polityvdav Ukrainy (ukr).
3. Biletska, S. I. ta in. (Eds.). (1995). *A pamiat sviashchenna: storinky istorii Kryvoozershchyny (1941–1945 rr.)* [And the memory is sacred: the pages of the history of Kryvyi Rih (1941–1945)]. Mykolaiv: RVP «Rionika» (ukr).
4. Danilov, F. (1969). *Umansko-Botoshanskaja operatsija* [Uman-Botoshanskaya operation]. *Voенно-istoricheskij zhurnal*, 3, 118–124 (rus).
5. Dudarenko, M. L., Perechnev, Ju. G., Eliseev, V. T. i dr. Ivanov S. P. (Ed.). (1985).

Osvobozhdenie gorodov: sprav. po osvobozhdeniju gorodov v period Velikoj Otech. vojny, 1941–1945 [Liberation of cities: Ref. for the liberation of cities during the Great Fatherland wars, 1941–1945]. Moskva: Voenizdat (rus).

6. Gerasimov, I. A. i dr. (Eds.). (2001). *Kniga pamjati Ukrainy: Nikolaevskaja oblast'* [Ist. memor. izd.] [Book of Memory of Ukraine: Nikolaev region: [Ist.-Memor. ed.]. T. 8: g. Nikolaev. Rajony : Arbuzinskij, Bashtanskij, Berezanskij, Bereznegovatskij, Bratskij, Veselinovskij, Voznesenskij, Vradievskij, Domanevskij, Elaneckij, Zhovtnevyj, Kazankovskij, Krivoozerskij, Nikolaevskij, Novobugskij, Novoodesskij, Ochakovskij, Pervomajskij, Snigirevskij. Nikolaev: NF NaUKMA (rus).

7. Gerasimov, I. A. & Zhuretckij, Ja. I. i dr. (Eds.). (1998). *Kniga Pamjati Ukrainy: Nikolaevskaja oblast'*: [Ist. memor. izd.] [Book of Memory of Ukraine: Nikolaev region: [Ist.-Memor. ed.]. T. 5: g. Nikolaev. Rajony: Arbuzinskij, Bashtanskij, Berezanskij, Bereznegovatskij, Bratskij, Veselinovskij, Voznesenskij, Vradievskij, Domanevskij, Elaneckij, Zhovtnevyj, Kazankovskij, Krivoozerskij, Nikolaevskij, Novobugskij, Novoodesskij, Ochakovskij, Pervomajskij, Snigirevskij. Nikolaev: UGMTU (rus).

8. Gorburov, E. G., Gorburov, K. E., Levchenko, L. L. & Mel'nik, M. A. (2014). *Nikolaevskaja oblast' v gody Velikoj Otechestvennoj vojny 1941–1945 gg. Dokumenty i materialy svidetel'stvujut* [Nikolaev region during the Great Patriotic War 1941–1945. Documents and materials testify]. Nac. un-t im. V. A. Suhomlinskogo, Ucheb.-nauch. in-t istorii i prava; Gos. arhiv Nikolaev. oblasti. Nikolaev: Izd. P. N. Shamraj (rus).

9. Grylev, A. N. (1970). *Dnepr-Karpaty-Krym: Osvobozhdenie Pravoberezhnoj Ukrainy i Kryma v 1944 g.* [Dnieper-Carpathians-Crimea: Liberation of Right-bank Ukraine and Crimea in 1944]. Moskva: Nauka (rus).

10. Kas'janovskij, V. A. (2004). *Osvobozhdenie Ukrainy ot nemecko-fashistskij zahvatchikov: (istoricheskiy ocherk)* [Liberation of Ukraine from Nazi invaders: (historical essay)]. Nikolaev: Atol (rus).

11. Kliuienko, D. M. (1984). *V boiakh za vyzvolennia Ukrainy* [In the battles for the liberation of Ukraine]. Kyiv: Polityvydav (ukr).

12. Konev, I. S. (1989). *Zapiski komandujushchego frontom, 1943–1945* [Notes of the Front Commander, 1943–1945]. (4e ed.). Moskva: Voenizdat (rus).

13. Krivizjuk, L. P. (2014). *Masovane zastosuvannja tankovih vijsk v Umansko-Botoshanskij operacii* [Massive use of tank troops in the Uman-Botosani operation]. *Vijskovo-naukovij visnsk*, 21, 120–132 (ukr).

14. Naumenko, Ju. A. (1989). *Shagaj, pehota!: [O boevom puti 289-go Gvard. Vislen. strelkovogo polka]* [Move, infantry!: [On the combat path of the 289th Guards. Vistula. rifle regiment]]. Moskva: Voenizdat (rus).

15. Perelygina, V. N. & Fedorov, V. N. (1979). *Pjatyj donskoj: vospominanija veteranov 5-go gvardejskogo Donskogo kazach'ego kavalerijskogo Krasnoznamennogo Budapeshtskogo korpusa* [Fifth Don: memoirs of veterans of the 5th Guards Don Cossack Cavalry Red Banner Budapest Corps]. Rostov-na-Donu: Kn. izd-vo (rus).

16. Pogrebnoj, S. A. (1989). *Lavinoj stali i ognja: Boevoj put' 7-go mehanizir. Novoukr.-Hingan. ordena Lenina, Krasnoznam., ordena Suvorova korpus* [An avalanche of steel and fire: The combat path of the 7th mechanizir. Novoukr.-Khingian. Order of Lenin, Order of the Red Banner, Order of the Suvorov Corps]. Moskva: Voenizdat (rus).

17. Pohorielov, A. A. (2004). *Viiskovi ziednannia, shcho braly uchast u zvilnenni Mykolaivshchyny* [Military units that took part in the liberation of Mykolayiv region]. In *Mykolaivshchyna v roky Velykoi Vitchyznianoi viiny: 1941–1944*. M. M. Shytiuk & O. M. Harkusha [ta in.] (Eds.), 317–334. Mykolaiv: KVIT (ukr).

18. Rajgorodeckij, E. Ja. (1969). *K Al'pam: [O 5-m gvardejskom Donskom kazach'em kavalerijskom korpusie]*. [To the Alps : [About the 5th Guards Don Cossack Cavalry Corps]].

Moskva: Voenizdat (rus).

19. Rykhal'skij, M. A., Sushko, L. N. & Ageev, Ju. N. i dr. (Eds.). (2004). *Kniga Pamjati Ukrainy: Nikolaevskaja oblast'* [Ist.-memor. izd.] [Book of Memory of Ukraine: Mykolaiv region: [Ist.-Memor. ed.]. T. 9: g. Nikolaev. Rajony: Arbuzinskij, Bashtanskij, Berezanskij, Bereznegovatskij, Bratskij, Veselinovskij, Voznesenskij, Vradievskij, Domanevskij, Elaneckij, Zhovtnevyj, Kazankovskij, Krivoozerskij, Nikolaevskij, Novobugskij, Novoodesskij, Ochakovskij, Pervomajskij, Snigirevskij. Nikolaev: Vozmozhnosti Kimmerii (rus).

20. Samchuk, I. A. & Skachko, P. G. (1975). *Atakujut desantniki: Boevoj put' 9-j gvardejskoj Krasnoznamen., ordenov Suvorova i Kutuzova Poltav. vozduh.-desantnoj divizii*. [Paratroopers attack: Combat route of the 9th Guards Red Banner, orders of Suvorov and Kutuzov Poltava. airborne division]. Moskva: Voenizdat (rus).

21. Samchuk, I. A. (1971). *Trinadcatataja gvardejskaja: Boevoj put' Trinadcatoj gvardejskoj Poltav. ordena Lenina dvazhdy Krasnoznam. ordenov Suvorova i Kutuzova strelkovoju divizii (1941–1945)*. [Thirteenth Guards: Battle path of the Thirteenth Guards Poltava. Order of Lenin twice Red Banner. Orders of Suvorov and Kutuzov Rifle Division (1941–1945)]. Moskva: Voenizdat (rus).

22. Serhunenkov, S. V. (2005). Umansko-Botoshanska nastupalna operatsiia 1944 roku [Uman-Botosani offensive operation in 1944]. In Panchenko P. P. (Ed.). *Ukraina v polumi viiny 1941–1945, 304–311*. Kyiv: Ukraina (ukr).

23. Shkvarets, V. P. (2000). Bereznehuvato-Snihurivska nastupalna operatsiia 1944 roku ta zvilnennia Mykolaivshchyny vid hitlerivtsiv [Bereznehuvato-Snihuriv offensive operation of 1944 and liberation of Mykolayiv region from the Nazis]. *Aktualni problemy istorii ta kultury Ukrainy*, ch. 2. Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviachena 55-m rokovynam rozghromu fashyzmu ta 135-richchiu z dnia zasnuvannia Odes. derzh. un-tu, 136–141. Mykolaiv-Odesa: Tetra (ukr).

24. Shkvarets, V. P. (2004). Zvilnennia pivnichnykh raioniv oblasti [Liberation of the northern districts of the region]. In Shytiuk, M. M., Harkusha, O. M. (Eds.) *Mykolaivshchyna v roky Velykoi Vitchyznianoi viiny: 1941–1944, 309–316*. Mykolaiv: KVIT (ukr).

25. Vasyliiev, V. O. & Tronko, P. T. (Eds.). (1971). Mykolaivska oblast [Mykolaiv region]. In *Istoriia mist i sil Ukrainiskoi RSR: v 26 tomakh*. [History of towns and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes]. Kyiv: Holov. red. Ukr. rad. entsykl. (ukr).

26. Vasil'ev, V. A. & Tron'ko, P. T. (Eds.). (1981). Nikolaevskaja oblast'. [Nikolaev region]. In *Istoriija gorodov i sel Ukrainskoj SSR: v 26 tomah* [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes.]. Kiev: Glav. red. Ukr. sovet. jentcikl. (rus).

27. Vinogradov, T. Z. (1977). *Dorogoe – navsegda: [O 77-m art. polke]* [Expensive – forever: [On the 77th art. shelf]]. Moskva: Voenizdat. (Russkazyvajut frontoviki, 1941–1945) (rus).

28. Vybornyi, P. M. & Kucheriavyi, R. V. (1968). *Pervomaisk* [Pervomaisk]. Odesa: Maiak (ukr).

29. Vybornyi, P. M. (1977). *Pervomaisk* [Pervomaisk]. Odesa: Maiak (ukr).

30. Zakharchenko, O. (2008). Vyzvolennia Mykolaivskoi oblasti vid nimetskykh i rumunskykh zaharbnykiv u berezni 1944 r. (06.03.44–04.04.44) [Liberation of the Nikolaev area from German and Romanian invaders in March, 1944 (06.03.44–04.04.44)]. *Kraieznavchyi almanakh*, 1, 73–85 (ukr).

31. Zakharchenko, O. & Volokhova, I. (2001). Vyzvolennia Mykolaivshchyny vid nimetsko-fashystskykh zaharbnykiv [Liberation of Mykolayiv region from Nazi invaders]. *Kraieznavchyi almanakh*, vyp.1, 43–55. Mykolaiv. obl. in-t pisliadyplom. ped. osvity (ukr).

32. Zakharov, M. (1962). Umanskaja nastupatel'naja operacija 2-go ukrainskogo fronta [Uman offensive operation of the 2nd Ukrainian front]. *Voenno-istoricheskij zhurnal*, 4, 12–32 (rus).

33. Zhadov, A. S. (Eds.). (1970). *Ot Volgi do Jel'by i Pragi: (Kratkij ocherk o boevom puti 5-j gvardejskoj armii)* [From the Volga to the Elbe and Prague: (A brief essay on the combat path of the 5th Guards Army)]. Moskva: Voenizdat (rus).

34. Zhadov, A. S. (1978). *Chetyre goda vojny* [Four years of war]. Moskva: Voenizdat. (Voennyie memuary) (rus).